

GEÇİŞ EKONOMİSİ ÖRNEĞİ OLARAK AZERBAIJAN: KENTLEŞME VE ÇEVRE

 Armağan ORKİ^a

 Çağlar ÖZDEMİR^b

Özet

Çalışmada, geçiş ekonomileri içinde özel bir örnek olarak kabul edilen ülkelerden Azerbaycan ele alınmıştır. Azerbaycan'daki kentleşme ve çevre konusundaki değişimler incelenmiştir. Buna karşın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dönemine ilişkin kesin bilgilere erişim sağlamada zorluk çekilmiştir. Bu doğrultuda Soğuk Savaş sonrası dönem incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak geçiş ekonomisi kavramı üstünde durulmuş ve bu bölümde ayrıca kentleşmeyle çevre ilişkisi ele alınmıştır. Ardından Azerbaycan'ın geçiş ekonomisi sürecine yer verilmiş, dış ticareti ile kentleşme sürecinin çevreye olan etkisi üstünde durulmuştur. Özellikle su kirliliği ile petrol çıkarımının etkileri olduğu (Hazar Denizi) tespit edilmiş ve yıldan yıla sürdürülebilir çevre konusundaki adımların daha sağlam atıldığı görülmüştür. Çalışmayla amaçlanan kentleşme ve çevre olgularının birbirleriyle olan etkileşimini örnek olay üstünden göstermek ve geçiş ekonomisi ile hammadde zengini olan Azerbaycan örneğini incelemektir. Çalışmanın hipotezi "Geçiş ekonomisi olan Azerbaycan'da kentleşmeyle birlikte çevre sorunları artmıştır." şeklinde belirlenmiştir. Çalışma, literatür taraması yapılarak oluşturulmuş ve resmî kaynakların verilerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Geçiş ekonomisi, Çevre ve kentleşme

AZERBAIJAN AS AN EXAMPLE OF TRANSITION ECONOMY: URBANIZATION AND ENVIRONMENT

Abstract

In the study, Azerbaijan from countries considered as a special example in transition economies was discussed. Changes in urbanization and the environment in Azerbaijan have been studied. However, there have been difficulties in obtaining access to accurate information about the period of the Union of Soviet Socialist Republics. In this direction, the post-Cold War period is examined. Firstly, we focused on the concept of transition economy, and this section also discussed the relationship between urbanization and the environment. After that, the transition economy process of Azerbaijan was included and the impact of the process of urbanization with foreign trade on the environment was focused. In particular, it has been found that water pollution and oil extraction have consequences (Caspian Sea), and from year to year, it has been

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, a_orkiavsar@hotmail.com

^b Arş. Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, caglar.ozdemir@rumeli.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 13.08.2021, Makale Kabul Tarihi: 15.10.2021

observed that steps on a sustainable environment are more robust. The aim of the study is to show the interaction of urbanization and environmental phenomena with each other through case studies and to examine the example of Azerbaijan, which is rich in raw materials with transition economy. The hypothesis of the study is that “environmental problems have increased with urbanization in Azerbaijan, which is a transitional economy.” The study was created by conducting a literature review and also used data from official sources.

Keywords: Azerbaijan, Transition economy, Environment and urbanization

Giriş

Geçiş ekonomileri, sosyal bilimler ve bunun alt dalları olan iktisat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerde vaka incelemeleri ve/veya karşılaştırma yapabilme adına sıklıkla başvurulan ülkelere işaret etmektedir. Geçiş ekonomileri, ekonomi, sağlık, eğitim gibi politika, kurum ve işletmeleriyle literatürde işlenmeye üzerinde durulmaya devam etmektedir. Geçiş ekonomilerinden birisi olarak kabul gören Azerbaycan ise hem doğal kaynakları hem de bölgesinde dengeleyici bir uluslararası aktör olarak dikkat çekmektedir. Azerbaycan ekonomisindeki itici gücü oluşturan temel kaynak ise doğalgaz ve petroldür. Özellikle petrolün çıkartılması ve işlenmesi, çeşitli yatırımların yapılıp önlemlerin alınmaması durumunda çevresel tehlikelere yol açabilmektedir. Geride kalan yaklaşık otuz yıllık süreçte ise Azerbaycan'ın öncelikli hedefi doğal olarak ulusal güvenliğini tesis edip ekonomisini güçlendirmek olmuştur. Buna karşın ekonomisindeki dönüşümle birlikte, kentleşme ve çevre politikalarında da bir değişim yaşandığı gözlenmiştir.

Çalışmanın amacı, bir geçiş ekonomisi olan Azerbaycan'da kentleşme ve çevre politikalarının geçmişten günümüze olan değişimini belirleyebilmek olmuştur. Çalışmadaki hipotez “Geçiş ekonomisi olan Azerbaycan'da kentleşmeyle birlikte çevre sorunları artmıştır.” şeklinde belirlenip hipoteze uygun bir yol haritası oluşturulmuştur. Bu doğrultuda kentleşme ve çevre sorunlarının Azerbaycan örneğinde birbirine paralel olup olmadığı sorgulanmıştır.

Azerbaycan, diğer her devlet gibi ekonomik gelirlerini artırma arayışında bulunurken, diğer yandan kentleri yoğun göç almıştır. Çevre sorunları ise birer kaçınılmaz sonuç olmuştur. Buna karşın her ne kadar ekonomisinin güçlenme hızı ve kentleşmedeki yüksek artış kadar olmasa da çevre politikalarında da gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle göç ve göçe bağlı kentleşme noktasında Karabağ Savaşı'nın önemli etkisi olmuş, Nahçıvan dışında, ağırlıklı olarak Bakü ve çevresine kitlesel nüfus akışı gerçekleşmiştir. Bu durum ise, demografik yapının değişimine yol açmış ve doğrudan kara sınırının bulunmadığı Nahçıvan dışındaki coğrafyasında çevre kirliliğinin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır.

A. GEÇİŞ EKONOMİSİ

Devletlerin, küreselleşmeyle birlikte birbirlerine karşı ekonomide rekabet edebilir olması, yani küresel pazarda varlıklarını sürdürebilmeleri, piyasa ekonomisinin işleyişine izin vermeleriyle bağdaştırılmıştır (Uğur & İzgi, 2011, s. 163). Varşova Paketi'nin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte planlı ekonomilerin rekabet edemeyeceği ve küresel pazardaki dış ticarete varlıklarını sürdürebilmek için bir şekilde serbest piyasaya geçmeleri gereği ortaya çıkmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomi ve sosyal politikaların temelini oluşturan Keynesyen politikaların terk edilmesine, işgücü ve mali piyasadaki kuralların olabildiğince kaldırılmasına eğilim göstermiştir (King & Wood, 1999, s. 371). Bu eğilime neden olarak ise, özellikle 1970’li yıllardaki ekonomik krizler gösterilmiştir (Cohen & Centeno, 2006, s. 32). Bundan önce ise 1980’li yıllarda neoliberal politikaların egemenlik alanını artırması ve aynı süreçte SSCB’nin de parçalanma sürecine girmesi, ekonomide geçişi bir çözüm olarak göstermiştir (Eyidiker, 2020, s. 14).

Cohen ve Centeno (2006, s. 36), 1980 öncesi ve sonrası arasındaki karşılaştırmalarında, hükümet politikalarının odak noktasına ekonomik rekabetin geldiğini, küresel pazarın fiyatları belirlediğini, ihracat odaklı kalkınma stratejilerinin belirlendiğini, devlet tarafından ticari engellerin ve sermaye kontrolünün azaltıldığını aktarmıştır. Öte yandan aynı süreçte, 1970’li yıllarda seri üretimi sona eren, ordusu görece zayıflayan ya da zamana ayak uyduramayan SSCB’de, ekonomik ve politik anlamda güçlü sarsılmalar başlamıştır (Harrison, 2017, s. 205).

Geçiş ekonomisi, bir kavram olarak “sosyalizmden veya karma ekonomiden, piyasa ekonomisine geçiş” süreci olarak tanımlanmıştır¹ (Yavuz, 2006, s. 90). Dünya, 1990’lı yıllarda hem Doğu Avrupa’da hem de Asya’da planlı ekonomilerde dikkate değer bir değişime tanıklık etmiştir (Tran vd., 2008, s. 47). Geçiş ekonomisi olarak gösterilen ülkeler, reformların genişliği ve reformların bitiş noktalarının belirsizliği nedeniyle hem kontrollü hem de gelişmiş ekonomilerden farklı bir konumda olmuştur (Shinkle vd., 2013, s. 1245).

Geçiş süreci, literatürde farklı gruplandırmalarla ele alınmıştır. Örneğin Marangos (2005, ss. 307-308), şok terapi, neoklasik aşamalı, post-Keynesyen, çoğulcu piyasa sosyalist, çoğulcu olmayan piyasa sosyalist geçiş modellerinden çalışmasında bahsetmiştir. Geçiş, bir süreç olarak değerlendirildiğinde ise genel kabul gören üç grup daha sık anılmıştır. İlk grup merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri olurken, ikinci grubu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)² üyeleri ve üçüncüyü ise Çin Halk Cumhuriyeti (Çin) gibi Asya ülkeleri oluşturmuştur (Yavuz, 2006, s. 90). İlk gruptaki merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri, Polonya, Bulgaristan, Ukrayna gibi, günümüzde Avrupa Birliği (AB) üyesi olan veya üyelik olasılığı bulunan ülkeler olmuştur. Söz konusu grup hem AB hem ABD dış politikasında, BDT üyelerinden ayrıcalıklı (veya öncelikli) konumdadır. Ağayev ve Yamak (2009, ss. 181-182) ise ikinci gruba istinaden Soğuk Savaş sonrası gelişmeleri, nedenleriyle şöyle özetlemiştir:

“1990’ların ikinci yarısından itibaren BDT ülkelerinde siyasi belirsizliklerin ortadan kalkması ve bu ülkelerin bazılarında yaşanan savaşların ve etnik gerginliklerin son bulmasıyla makroekonomik istikrar ve reform programları hız kazanmıştır.”

¹ Çelik vd. (2017, s. 878) “(...) kumanda ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan” ülkeleri ifade etmek için kullanmıştır. Gurkov (2015, s. 1) ise, komünizm sonrası ekonomi olarak anılan geçiş ekonomilerinin, merkezi planlamanın uygulayıcılığından piyasa ekonomisine uygulamaya geçiş süreci olarak açıklamıştır.

² Çalışmaya konu olan Azerbaycan ise 1993 yılında BDT’ye üye olmuştur.

Çin gibi üçüncü grubu oluşturan ülkeler ise sosyal ve ekonomik geleneklerden uzaklaşmadan ticari anlamda dünyaya açılmak istedikleri için serbest piyasa ekonomisine geçiş yerine sosyal piyasa ekonomisini benimsemiştir (Bulut, 2020, s. 252).

Geçiş, ya hızlı ve kökten bir şekilde sağlanan şok terapiyle ya da belli basamakların izlendiği aşamalı geçişle mümkün olmuştur (Güler, 2012b, s. 96). Aşamalı geçiş, zamanlamanın dikkate alındığı, yenilik ve değişikliklerin sırayla ve yavaşça yapıp uygulanması gerektiğini savunur (İşcan & Hatipoğlu, 2011, s. 190). Literatürde tedricilik³ olarak anılan bu geçiş türünde ülkelerin özelliklerine bağlı olarak farklı stratejiler izlenmektedir (Bozdağlıoğlu & Evlimoğlu, 2018, s. 42). Aşamalı bir geçiş olması gerektiğini savunanlar, bu süreci bir dönüşüm olarak ifade etmiştir (Güler, 2012a, s. 62).

Şok terapi ise, aşamalı geçişin tam tersi şekildedir. Şok terapisi, tek hamlede devlet kontrolündeki tüm firmaların özelleştirilmesidir (Lian & Wei, 1998, s. 163). Ayrıca bu modeli savunanlar serbest ticaretin hemen kurulmasını ve dalgalı kura geçilmesini savunurken, dönüştürülebilir para biriminin dış ticareti teşvik edeceğini ileri sürmektedir (Marangos, 2005, s. 312).

Geçiş ekonomileri, bazı özellikleriyle literatürde yer edinmiştir. Çalışmalar, belli bir süre aralığında bir veya birden fazla devleti ele almış ve bazılarında karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir.

BDT ülkeleriyle (geçiş ekonomilerinin bir kısmı) ilgili olarak yapılan ve 1995-2015 yıllarını kapsayan bir çalışmada, “demokrasi endeksi ve ekonomik büyüme değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin” olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2017, s. 55). Bir diğer çalışmada ise araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmayan, hammadde ya da enerji talebine karşılık veren sektörlerle sahip geçiş ekonomilerinde ihracat artışının verimliliği artırmadığına ulaşılmış ve gelişmiş bir üretim sanayisi ve hizmet sektörlerinin bulunmadığı aktarılmıştır (Ağayev, 2011, s. 253). Bir diğer çalışmanın sonucuna göre, sermaye kaçışlarının para ve maliye politikalarının verimini düşürme ve dış borçlanma gereksinimini artırma gibi sonuçlara daha kolay yol açabileceğine yer verilmiştir (Öztürk & Artan, 2016, s. 191). Aynı çalışmada yazarlar, enflasyon, dış borç ve dış ticaret dengesindeki artışın, sermaye çıkışına neden olduğunu, anayasal düzenlemeler, yolsuzluğun önlenmesi gibi adımlarla kaçışın önlenilebileceğini belirtmiştir. Yani geçiş ekonomilerinin diğer gelişmiş ve gelişmekte olanlara göre daha kırılğan oldukları anlaşılmaktadır.

1. Kentleşme ve Çevre

Keleş'e (2017, ss. 41-42) göre, kentleşme, birbiriyle iç içe geçmiş ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik nedenlerden ötürü oluşur ve çekici ve itici nedenlerle bireylerin, ailelerin, toplumların göç etmesiyle kentlere hareketlilik gerçekleştiğini ifade etmiştir. Sanayileşmekte olan ülkelerin kentlerindeki iş olanakları başta olmak üzere ekonomik nedenler, kentler için birer çekici etmen oluştururken, kırsaldaki sorunlar ise toplum için birer itici neden olarak kabul edilmektedir (Ertürk & Sam, 2019, s. 19). Tüm bu unsurlar sonucu oluşan bireylerin hareketliliği ise göçe neden olmaktadır.

³ Derece derece veya yavaş yavaş.

Göçler, iç ve dış olmak üzere iki grupta incelenmektedir. İç göçü Seferov ve Akış (2006, s. 209) “bir ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşen nüfus hareketi” olarak özetlemiştir. Dış göç ise kısaca bir ülkeden diğerine gerçekleşen nüfus hareketliliğidir. Dolayısıyla kentleşme olgusu, kırsaldan kente dönük bir iç göç hareketliliğiyle birlikte ele alınmaktadır. Her ne kadar “daha temiz, daha sağlıklı ve daha doğal olduğu için kentten kırsal alana da bir kayma” olsa da, niceliğinden ötürü bir göç olarak kabul edilmez ve zaten bu hareketlilik genellikle yüksek gelir grubu tarafından gerçekleştirilen durumdur. (Halkman vd., 2000, s. 1031).

Göçlerle birlikte, insanların toplu olarak yaşadıkları yerlerde bazı değişimler yaşanmaya başlamıştır. Cazip görünen coğrafyalardaki nüfus artışı, söz konusu şehir veya bölgenin doğal yapısında değişikliğe yol açmıştır. İnsanlık, varlığını sürdürmeye başladığından itibaren çevresini değiştirmeye başlamış; ancak zamanla doğanın kullanımından doğanın tüketilmesine doğru davranışında değişiklik olmuştur (Deniz, 2009, s. 96). Avcılık ve toplayıcılıktan stok ve ticaret yapabilen bir insana dönüş, tüketim kültürünün de yer edinmesiyle çevreye verilen zararı artırmıştır. Kıt kaynakların farklı süreçler sonucunda yeni birer ürüne dönüştürülmesi, çeşitli atıkların doğaya bırakılmasına, küresel çapta çevresel bir sorun oluşumuna yol açan ve özellikle de ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyle birlikte kentleşmenin bir sonucu olarak yorumlanan durumdur (Özdemir & Özekicioğlu, 2017, s. 17). Kısacası, çevre sorunlarının asıl kaynağı sanayileşme ve kentleşme olarak gösterilmiştir (Ökmen, 2000, s. 19). Sanayileşme sonucu doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan nüfus artışı, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişme ya da teknolojik değişim, çevre kirliliğine yol açan ekonomik nedenler olarak sıralanmıştır (Deniz, 2009, s. 99).

Ökmen (2000, s. 18), çevre sorunlarının ideolojik ayrım olmaksızın (ABD gibi kapitalist veya SSCB gibi sosyalist) 1950’li yıllardan günümüze kadar sanayileşmenin etkisiyle ortaya çıkmış küresel bir durum olduğunu ifade etmiştir. “Sanayileşmenin ve kentleşmenin hızla artması ile birim alana düşen kirletici miktarı da” artış göstermiştir (Şar, 2017, s. 296). Dolayısıyla sanayileşme, kentleşme ve çevre kirliliği arasında bir bağ bulunmaktadır.

B. GEÇİŞ EKONOMİSİ OLARAK AZERBAYCAN

Kafkasya coğrafyasında kurulu olan Azerbaycan, 1918 yılında bağımsızlığını kazanmış; ancak kısa süre sonra SSCB tarafından işgal edilmiştir. Ermenistan, İran, Gürcistan, Rusya ve Türkiye ile kara sınırına sahip olan ülke, Hazar Denizi’ne kıyıdaştır. Türkiye ile olan sınır ise Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sayesinde bulunmaktadır.

Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, aynı süreçte bağımsızlığını elde eden diğer ülkelerden bazı özel durumlardan ötürü ayrılmaktadır. Turan (2009, s. 584) ise bu durumu şöyle özetlemiştir:

“(…) bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20’sinin kaybedilmesi, 1,2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi...”

Azerbaycan, ekonomisinin serbestleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş için çeşitli adımlar atmış ve özellikle Hazar'daki petrol ve doğalgaz kaynaklarını bu amaç doğrultusunda kullanarak 1994 yılından itibaren enerji kaynaklarından ülke ekonomisini canlandırmak için yararlanmayı başarmıştır. (Bulut vd., 2013, s. 396). Ağayev ve Yamak (2009, ss. 182-184), BDT ülkelerindeki ekonomik büyümenin belirleyicileri hakkındaki çalışmalarında ekonomik ve demografik faktörlere, teknolojik gelişmeye, doğal kaynaklar ile coğrafya ve iklime, siyasal, sosyal ve kültürel faktörlere yer verirken, Azerbaycan özelinde düşünüldüğünde ise doğal kaynaklar ve coğrafyanın önemli bir katkısı olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte doğal kaynakların varlığı, Azerbaycan ekonomisinde olumsuz bir duruma da neden olmuştur.

Azerbaycan'ın geçiş süreci bağımsızlığını kazandığı yıldan itibaren başlayamamıştır. Kısa süreliğine geçişin ötelenmesinde ve ekonominin güçlü bir duruş sergileyemeyişinde bazı unsurlar etkili olmuştur. Özellikle Karabağ'ın işgal edilmesinden sonra bir milyon civarında insanın göç etme durumunda kalması ve bu durumun yol açtığı işsizlik, büyük işletmelerin özelleştirilmesinin yavaş ilerlemesi, bürokratik sorunlar, yolsuzluk, tekelcilik, yerli para birimine karşı hissedilen güvensizlik, kayıt dışı ekonomi, altyapı yetersizliği ve teknolojik eksiklik ve Hollanda (veya Hollandalı) Hastalığı⁴ bu faktörlerin başında gelmektedir (Bulut vd., 2013, ss. 396-397). Zayıf yanlardan birisi olarak işaret edilen Hollanda Hastalığı ise, adını aldığı örnekle birlikte şöyle açıklanmıştır (Şahin & Şahin, 2015, s. 600):

"1959 yılında Hollanda'da büyük doğalgaz rezervleri keşfedilmiştir. (...) 1970'ten 1977 yılına kadar Hollanda'da işsizlik %1.1'den %5.1'e yükselmiştir. Bu durum ekonomik açıdan tek problem olmamıştır. Çünkü doğalgaz alanındaki ekonomik büyümeyi fark eden firmalar, doğalgaza yönelik yatırım yapmaya başlamışlardır. (...) ülkedeki diğer sektörlerin ihracat içindeki payları düşmüştür. Ülkede döviz bolluğu olduğu için döviz kuru düşmekte, bunun neticesinde ithalat çok ucuz hale gelerek, insanlar ihtiyaçlarını ithal mallardan karşılamaktadırlar. İthalattaki artış ise sanayisizleşme problemine yol açmaktadır."

Dolayısıyla doğal kaynak varlığı ülkedeki yatırımları tek bir alana yöneltirken, diğer sektörlerde daralma yaşanmasına da neden olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle bu durum *"ani doğal kaynak zenginleşmesine kavuşan bir ülkenin mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni doğal kaynağa yönelmesi sonucunda ülkenin toplam üretiminin"* azalması olarak tanımlanmıştır (Kızıl vd., 2020, s. 157). Ayrıca belirtmek gerekir ki Hollanda Hastalığı olarak isimlendirilen sorun, *"doğal kaynak gelirlerinin şeffaf yönetilmesi, ülke şirketlerinin özelleştirilmesi ve mali disiplinin"* sağlanması durumunda geçici bir durumdur (Dokuzlar, 2006, s. 45). Mevcut durumda, Azerbaycan için bu eksikliğin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Azerbaycan için geçiş sürecinde geçerli olabilecek bir diğer durum ise doğal kaynak laneti⁵ olabilir. Doğal kaynak zengini bir ülke, plansız ve bilinçsiz şekilde üretim faktörünü kullanırsa, kalkınamama ve hatta ekonominin daralması gibi sonuçlarla karşılaşabilir (Ulucak, 2016, s. 92). Buna karşın Azerbaycan için bu durumun söz konusu olmadığı savunulabilir; çünkü Azerbaycan ekonomisinde geniş bir yelpazede yatırımlar zaman içinde hayata geçirilmiştir.

⁴ İlk kez 1977 yılında the Economist'te kullanılan terim, ekonomide doğal kaynak harici sektörleri olumsuz etkileyen ve üretimle tarıma düşüşe neden olan durumu ifade etmek için 1960lı yıllardaki Hollanda krizinden esinlenilerek oluşturulmuştur (Brinčíková, 2016, s. 96).

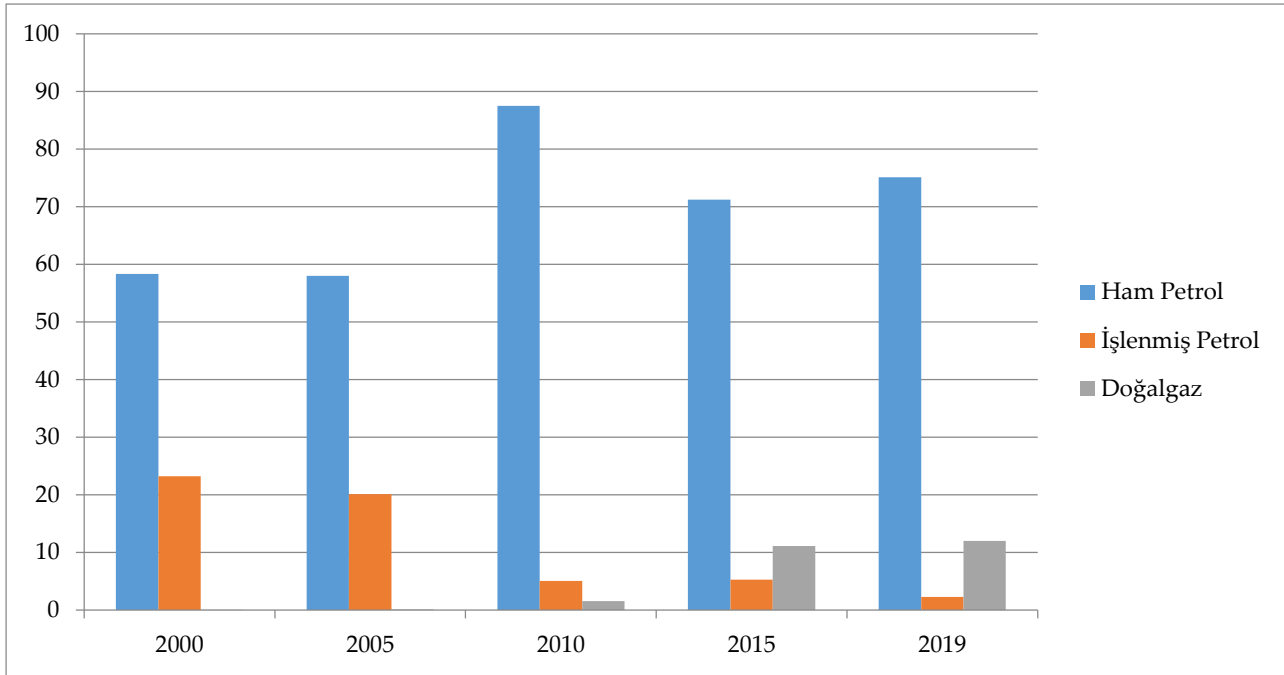
⁵ Doğal kaynak laneti, kaynak zengini ülkelerin daha yavaş büyüme eğiliminde olduğu olgusudur (Larsen, 2006, s. 608).

Doğal kaynak varlığıyla ilgili bir diğer negatif durum ise vergi oranlarının azaltılması, gerçek ve tüzel kişilerin rekabetçiliğe yanaşmaması olarak belirtilmiştir (Bal, 2011, s. 95). Bununla birlikte Azerbaycan ekonomisi ve geçiş süreciyle ilgili olarak 2000'li yılların ortası gösterilebilir. Zira 2006'dan sonra istihdam oranlarında da ciddi bir artış gözlenmiştir (Çelik vd., 2017, s. 880). 2003 yılından başlayarak takip eden on yıllık süreçte bir milyondan fazla iş yerinin açılması ve işsizliğin %5 seviyelerine çekilmesi bu konuda dikkate değer verileri oluşturmuştur (Selen & Samadzade, 2018, s. 96).

Geçiş sürecinde, ekonominin görünümünde özelleştirmenin de etkisi olduğu ve özelleştirmenin olması gerektiği savunulmuştur. Zira Azerbaycan'da da "özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nin %6,5" kadarını oluşturmuşken, 1000'den fazla orta ve büyük ölçekli işletme önce anonim şirkete dönüştürülmüş ve sonrasında açık artırmayla özelleştirilmiştir (Tandırıcıoğlu, 2002, s. 218). Bir geçiş ekonomisi olarak Azerbaycan'ın ekonomik görünümünün anlaşılmasında dış ticarete kısaca yer verilmesi ve ardından kentleşmeyle çevre konusuna değinilmesi bu aşamada uygun bulunmuştur.

1. Kent ve Çevre Açısından Dış Ticaret

Azerbaycan'ın dışsal gelirlerinde sahip olduğu doğal yeraltı kaynaklarının payı oldukça yüksektir. Boru hatlarının devreye alınmasıyla, petrol ve doğalgazın gelirdeki payı da yıllar içinde artmıştır.

1344 | **Grafik 1.** Azerbaycan İhracat Gelirlerinde Ham Petrol, İşlenmiş Petrol ve Doğalgaz (OEC, 2021)

Özellikle doğalgaz ihracat gelirindeki artış, boru hatlarına bağlı olarak payının arttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla ham ve işlenmiş (rafine edilmiş) petrol daha fazla ihracat edilmiş olsa bile, toplam ihracattaki yükselişleri doğrudan grafiğe yansımamıştır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, 2006 yılında hizmete alınan, Hazar Denizi'nden çıkartılan petrolün Gürcistan üstünden Türkiye'ye (Ceyhan) ulaşmasını sağlayan ve denizyoluyla diğer ülkelere Azerbaycan'ın ihracat yapmasını kolaylaştıran bir hattır. Bundan başka ayrıca Bakü - Supsa Petrol Boru Hattı (Gürcistan'a) ve Bakü - Novorossiysk Petrol Boru Hattı (Rusya'ya) da aktiftir. Doğalgaz için ise Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, 2006 yılında hizmete açılmıştır. Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ise Hazar'dan çıkan kaynağında doğrudan Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan ve sıvılaştırılmış doğalgazın (LNG) yerine hızlı ve ucuz bir seçenek olarak değerlendirilmiş bir diğer hattır.

Boru hatları, Azerbaycan ekonomisi için önemli yatırımlardır. Bunun dışında her ne kadar belli bir maliyete sahip olsalar da kısa sürede maliyetin karşılanmasına olanak tanıyan seçeneklerdir ve kara, demir ve denizyoluyla taşımacılığa göre daha çevrecidir (Zengin & Esedov, 2008, s. 105). Çevreye karşı diğer taşımacılık seçeneklerine göre çok daha olumlu olmalarıyla birlikte, boru hatlarının hem ekonomik hem de süreklilik arz ettiğinin de belirtilmesi uygundur. Sıvılaştırılmış doğalgaz veya ham petrol taşımacılığında savaş, terör saldırısı, hava muhalefeti gibi özel durumlar sevkiyatı kısmen veya tümüyle durdurma noktasına gelebilirken, boru hatlarıyla daha güvenli ve aralıksız akım sağlanabilir.

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, üç ülkeyi birbirine bağlayan, yapımı on yıl kadar sürüp 2017'de açılan bir hattır. Hattın önemi ise, Avrupa ile Asya arasında bir köprü rolü üstlenmiş olmasıdır. Yeni İpek Yolu veya bu yolun bir parçası olarak sunulan hattın "*Türk Devletlerinin zengin yeraltı, yerüstü kaynaklarından yararlanmak ve buradaki nüfus dikkate alındığında bir tüketici pazarı oluşturma*" amacı olduğu savunulmuştur (Özpay, 2018, s. 110). Demiryolunun inşasının da çevreye olumlu yönde etkisi olduğu söylenebilir. Söz konusu demiryolu hattında 2000'e yakın konteynerle 1.7 milyon ton yük taşındığı belirtilmiştir (Canlı, 2021). Bu taşımacılığın karayoluyla yapılması durumunda, ortalama her konteyner için bir tır gerektiği düşünülmektedir.

2. Azerbaycan'da Kentleşme ve Çevre

Kentleşme, sanayileşmeyle birlikte artan bir durumdur. Sanayi Devrimi'nin sonrasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde gözlenen durumun geçiş ekonomilerinde de gözlemlendiği bilinmektedir. Tablo 1'de, kent nüfusunun toplam nüfusa oranları gösterilmiştir.

Tablo 1'de Dünya ortalaması ile birlikte Soğuk Savaş'taki Batı bloğunun iki güçlü ülkesi, SSCB'nin ardılı olarak Rusya Federasyonu (Rusya), Doğu Bloğu'nun Avrupa ülkelerinden Bulgaristan, Kafkasya'dan Azerbaycan'la birlikte Gürcistan ve karşılaştırma yapılabilmesine olanak tanınması için Türkiye verileri paylaşılmıştır. Kent nüfusu, verileri paylaşılan tüm ülkelerde Dünya ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir; ancak ortalama en yakın oranlara ise Azerbaycan'da ulaşılmıştır.

Tablo 1'deki verilerden edinilen bir diğer sonuçta, tüm geçiş ekonomilerinde kentsel nüfus oranının benzer olmadığıdır. Örneğin iki Kafkasya ülkesinin 1990'lı yıllardaki ortalamaları benzer olsa da, hem Rusya'nın hem de daha sonra AB'ye üye olan Bulgaristan'ın kentli nüfusu 1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisini benimsemeye başlayan Türkiye'den daha yüksektir. Dolayısıyla kentli nüfus oranlarının yalnızca geçiş ekonomisine bağlı olduğunun iddia edilmesi yanlış bir hipotez olacaktır.

Tablo 1. Yıllara Göre Kentleşme Nüfusu Oranları

%	Dünya ⁶	Azerbaycan ⁷	Gürcistan ⁸	Rusya ⁹	Bulgaristan ¹⁰	Türkiye ¹¹	ABD ¹²	Birleşik Krallık ¹³
1995	44,8	52,2	53,8	73,3	67,7	62,1	77,2	78,3
1997	45,5	51,5	53,3	73,3	68,2	63,1	78	78,4
1999	46,3	51,1	52,8	73,3	68,6	64,2	78,7	78,5
2000	46,6	51,3	52,6	73,3	68,8	64,7	79	78,6
2002	47,6	51,7	52,4	73,3	69,5	65,9	79,4	79
2004	48,6	52,1	53,2	73,4	70,2	67,2	79,7	79,6
2006	49,6	52,5	53,9	73,5	70,9	68,4	80	80,1
2008	50,6	52,9	54,7	73,5	71,6	69,6	80,4	80,7
2010	51,6	53,4	55,5	73,6	72,3	70,8	80,7	81,3
2012	52,5	53,8	56,3	73,7	72,9	71,9	81,1	81,8
2013	53	54,1	56,6	73,8	73,3	72,5	81,2	82,1
2014	53,4	54,4	57	73,9	73,6	73	81,4	82,3
2015	53,9	54,7	57,4	74	73,9	73,6	81,6	82,6
2016	54,3	55	57,8	74,1	74,3	74,1	81,8	82,8
2017	54,8	55,3	58,2	74,2	74,6	74,6	82	83,1
2018	55,2	55,6	58,6	74,4	75	75,1	82,2	83,3
2019	55,7	56	59	74,5	75,3	75,6	82,4	83,6

Tablo 2, Tablo 1'deki ülkelerin ve Dünya ortalamasının istihdam edilen sektörlere göre dağılımını göstermektedir. Veriler, 2006 ile 2016 yılları arasındaki tahmini veriler olup ABD verileri ayrıntılı olarak (üç sütundan fazla) verildiği için tabloya işlenmemiştir. Azerbaycan nüfusunun yaklaşık onda dördü tarımda istihdam edilmiştir. Dünya ortalamasına göre iş gücünün %37'si tarımla uğraşan Azerbaycan, hizmet sektöründe Dünya ortalamasına yakın bir konuma sahiptir. İş gücüne dahil olan nüfusun yaklaşık yarısı hizmet sektöründedir. Buna karşın sanayi sektöründe istihdam edilen kişi sayısının Dünya ortalamasına göre yaklaşık on puan geride olduğu görülmüştür. Bununla ilgili olarak Huseyn (2011, s. 162) *“petrol gelirlerinden daha fazla bütçe ayrılarak kırsal kalkınma politikası güçlendirilmeli, çevre ve kalitenin desteklenmesi için yeni ölçütler getirilmeli, AB üretim standartlarına ulaşmak için üreticilere destek”* verilmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.

⁶ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population), <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?>

⁷ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – Azerbaijan, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=AZ>

⁸ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – Georgia, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=GE>

⁹ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – Russian Federation, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=RU>

¹⁰ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – Bulgaria, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=BG>

¹¹ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – Turkey, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=TR>

¹² The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – United States, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=US>

¹³ The World Bank (2021). Urban Population (% of Total Population) – United Kingdom, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=GB>

Tablo 2. İş Gücü Dağılım Oranları (CIA The World Factbook, 2021)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
Dünya	%31	%23,5	%45,5
Azerbaycan	%37	%14,3	%48,9
Gürcistan	%55,6	%8,9	%35,5
Rusya	%9,4	%27,6	%63
Bulgaristan	%6,8	%26,6	%66,6
Türkiye	%18,4	%26,6	%54,9
Birleşik Krallık	%1,3	%15,2	%83,5

Azerbaycan'da (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti dahil) nüfusu 100,000 ile 500,000 arasında olan dört, 500,000'den daha kalabalık olan bir şehir (kırsal nüfusla birlikte) mevcuttur (The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2021a). En kalabalık şehir, aynı zamanda başkent olan, Hazar Denizi'nin yanında kurulu olan Bakü'dür. Azerbaycan özelinde iç göç hareketlilikleri değerlendirildiğinde, 1995'e dek süren savaştan ötürü Karabağ ile çevresinden Bakü'ye ve diğer güvenli bölgelere yönelik göçler yaşanmıştır. Göçle birlikte hızla artan nüfusa karşın, tarımla uğraşanların gelirlerindeki yetersizlik, kırsaldan kentlere gerçekleşen göçü de hızlandırmıştır (Seferov & Akış, 2006, s. 210).

Bakü yalnızca Azerbaycan'ın değil, ayrıca Kafkasya'nın da en büyük sanayi merkezlerinden birisi olup "şehrin iklimi yayı kurak geçen ılımlı-sıcak yarım çöl subtropik ve kuru çöl iklim" özelliklerine sahiptir (Dursun & İbrahimova, 2014, s. 85). Ekonomik kalkınma ve enerji tüketiminin çevre üzerinde olumsuz etkileri olabileceği bilinen bir gerçekliktir (Mikayilov vd., 2017, s. 61). İlgili sanayi türleri (petrokimya ve kimya), yoğun şekilde su tüketilen, su, hava ve toprak kirliliğine yol açan alanlardır (Keleş, 2017, s. 644). Dolayısıyla önlem alınmadığı sürece, çevre kirliliği kaçınılmazdır.

2.1. Kentleşme ve Çevre Sorunları

SSCB'de su kaynaklarının birincil derecedeki sorumluluğu Toprak Islahı ve Su Kaynakları Bakanlığı'na verilmiş ve çevre kirliliğiyle ilgilenen birim ise Kamu Sağlığı Bakanlığı olmuştur (Kelley, 1976, s. 573). Günümüzde ise Azerbaycan'da Tarım Bakanlığı ile Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı bu görevleri icra etmektedir.

Çevre sorununa ilişkin duyarlılık 1960'lı yıllarda başlamış ve 1972 yılında Stockholm Çevre Konferansı ile SSCB hariç birçok ülkenin bir araya geldiği uluslararası bir etkinlik olmuştur (Ökmen, 2000, s. 20). Dolayısıyla, Azerbaycan dahil olmak üzere SSCB'nin genelinde bu etkinliğe ilişkin bir duyarlılık yaratılmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın 1975 yılına kadar Moskova yönetimi, kirletici işletmelerin çevre koruma önlemleri alabilmesi için bir fon oluşturmuş ve üretim tekniklerinin iyileştirilmesi için bu bütçenin kullanılmasını sağlamıştır (Ziegler, 1981, s. 3). Belirtilmesi gereken noktalardan bir başkası ise, SSCB'nin kendi döneminde Dünya'nın en geniş coğrafyaya sahip olan, iki okyanusa kıyısı bulunan bir devlet olmasıdır. Yani SSCB'deki kentleşme ve/veya çevre sorunlarının ne kadar Azerbaycan'la ilgili olduğu ve kapalı ekonomisi gibi dışa kapalılığından ötürü edinilen verilerin ne kadar güvenilir olduğu tartışmaya açıktır.

Doğal faktörler (iklim, yer şekilleri, sudaki tuz oranı vb.) bir yana, özellikle hava kirliliğiyle ilgili olarak Bakü'deki 400,000 civarı otomobilin etkisi olduğu birincil faktör olarak öngörülmüştür (Dursun

& İbrahimova, 2014, s. 86). Azerbaycan'ın genelindeki otomobil sayısı 2000 yılında 300,000 civarındayken, 2019'da ortalama dört katına ulaşmıştır (The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2021b). Hava kirliliğine neden olan atıkların yarısından fazlasının Bakü için araç taşımacılığından kaynaklandığı ve kimyasal yağmurlara neden olduğu da bir başka bilimsel çalışmada tespit edilmiştir (Mammadova, 2013, s. 25). Bir diğer çalışmada enerji tüketimindeki %1'lik artışın motorlu taşıtların yol açtığı emisyonu da benzer oranda arttırdığı ve nüfustaki %1'lik artışın ise uzun vadede emisyonu %3'ten fazla artırdığı ifade edilmiştir (Mikayilov vd., 2017, s. 66).

Hava kirliliğine yol açan en önemli nedenlerden biri olarak ise hızlı kentleşme gösterilmiştir (Mikayilov vd., 2017, s. 1710). Azerbaycan özelinde ise iç göçlerden ötürü (daha önce bahsedilen savaş ve tarımın nüfusa karşı yetersizliği) kentleşmenin hızlı yaşandığı düşünülmektedir. Buna karşın kentleşme nüfus oranları birçok geçiş ekonomisine göre Dünya ortalamasına daha yakın seyretmiştir.

Hazar Denizi'ne, beş ülkenin kıyısı vardır ve hukuki statüsü de tartışmalıdır. Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında buradaki petrol rezervinin çıkartılması ve ihraç edilmesinin rolü büyüktür; ancak kıt bir kaynak olan fosil yakıtların Azerbaycan ekonomisine olan katkısının yıldan yıla düşüşe geçeceği de öngörülmektedir (Bayraç & Çemrek, 2019, ss. 152-153). Petrol endüstrisinin etkisi, kıyıya dönük yerleşimi artırırken hava, su ve toprak kirliliğine yol açacağı da tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan ekonomisinde farklı seçeneklerin değerlendirilmesi, hem sürdürülebilir çevre hem de sürdürülebilir ekonomi için değerli bulunmuştur. Örneğin "2015 yılındaki küresel ekonomideki belirsizlik, Çin'in ekonomik büyümesindeki yavaşlama ve küresel borsalardaki dalgalanmalar" ile petrol ve ürünlerinin fiyatları düşmüş ve Azerbaycan da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Selen & Samadzade, 2018, s. 97). Doğal kaynak laneti hipotezinin kısmi de olsa geçerliliğini sürdürdüğü bir vaka olarak yorumlanması mümkündür.

Dünyanın en önemli havyar üretim merkezlerinden birisi olan Hazar Denizi, özellikle Soğuk Savaş döneminde çevre kirliliğine yoğun ölçüde maruz kalmıştır (Zengin & Arabhanova, 2009, s. 16). Hatta Soğuk Savaş öncesinde Hazar Denizi'ndeki balıkçı faaliyetlerinin yıldan yıla verimsizleşmesinde baraj inşası, aşırı ve yasadışı avlanma gibi nedenlerle birlikte kötüleşen çevre koşullarının bile etkisi olduğu aktarılmıştır (Abdullayev vd., 2019, ss. 81-82). 2018 yılında üç farklı uydunun Hazar Denizi'nden edindiği görüntülerden petrol kirliliği gözlemlendiği tespit edilmiştir (Eronat, 2019, s. 50). Bir başka çalışmada, ayrıca doğal hidrokarbon sızıntılarının da kirliliğe yol açtığı belirtilmiştir (Mityagina & Lavrova, 2016, s. 21). Petrol, sanayi, tarımda yanlış uygulamalar (aşırı gübre ve zirai ilaç kullanımı), yanlış sulama teknikleri gibi nedenler Çarlık Rusyası'ndan SSCB'ye ve nihayet Azerbaycan'a miras kalmıştır ve tüm bu nedenler bugünkü toprak kirliliğine de neden olmaktadır (Bayramlı & Kapan, 2016, ss. 36-37). Örneğin sadece 1987 yılına kadar Hazar Denizi'ne 13 milyon ton petrol ürünü atıldığı paylaşılmıştır (Altıntaş, 2004, s. 216).

Hazar Denizi'nden başka, ülkenin önemli temiz su kaynaklarından ikisi olan Kura ve Aras nehirlerinin de hem Azerbaycan'da hem de Azerbaycan dışında gerçekleşen kentleşme, sanayileşme ve tarımdan ötürü kirlenmiş olduğu aktarılmıştır (Zengin, 2015, s. 186). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin yenilenebilir kaynakların teşvik edilmesi, karbon salınımının düşürülmesine dönük adımların atılması gibi araçlarla ilgili öneriler değerli bulunmuştur (Çınar, 2015, s. 186). Verimli çevre

politikalarıyla temiz su kaynaklarının ulaşılabilirliğinden çevre kirliliği kaynaklı hastalıkların azaltılabilmesine kadar geniş bir çerçevede sonuçlar edinilebilecektir (Çınar, 2015, s. 186).

Azerbaycan, doğrudan veya dolaylı olarak kentleşmeyle ilintili çevre sorunlarına önlem alabilme ve küresel düzeyde de işbirliği sağlayabilmek için çeşitli uluslararası anlaşmalara taraf olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi, Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, Sınırşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme bunlardan bazılarıdır (Zengin vd., 2012, ss. 251-262). Her ne kadar çok taraflı anlaşmalara taraf olunsada çevre kirliliği diğer birçok devlette olduğu gibi Azerbaycan'da da bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. Yıldırım (2004, s. 202), piyasa ekonomisinin bu konuda yetersiz kaldığı; ancak buna karşın devletin koruyucu, bilinçlendirici politikalar izleyebileceği, ekonomik ve politik araçlarını kullanabileceğini tavsiye edilmiştir.

Sonuç

Geçiş ekonomisi kavramı, Soğuk Savaş'ta ekonomisi her geçen yıl daha da kötüleşen Doğu bloğu ülkelerine karşın ABD ve İngiltere'de neoliberal politikaların cazip hale gelmesiyle başlayan bir süreci tarif etmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası SSCB ardılı ülkeler ile Asya ve Balkanlar'daki bazı ülkeler devlet kontrolü altındaki ekonomilerini terk ederek, serbest piyasaya geçişe odaklanmıştır. Tercih ettikleri yöntemler ise ya aşamalı bir geçiş ya da hızlıca geçiş şeklinde olmuştur.

Sanayinin tarım ve hizmete göre ekonomilerdeki payını artırması, kırsaldan kentlere dönük iç göçü artıran bir gelişme olmuştur. Her ne kadar bu süreç Sanayi Devrimi'nden itibaren gözlenirse de SSCB'nin dağılmasından sonra geçiş ekonomilerinde, yakın tarihte tekrar gözlenmiş, somut bir durumdur. Sanayi ve kent nüfusundaki artış, çevre için bir risk taşımaktadır.

Azerbaycan, ekonomik kalkınması önemli ölçüde sahip olduğu fosil yakıt kaynaklarına bağlı bir ülke olarak serbest piyasaya geçişini 2000'li yıllarda tamamlamış bir ülkedir. Bununla birlikte sanayileşme sürecinde Hazar Denizi kıyısındaki kentleri yoğun şekilde göç almış ve nüfusunda artış yaşanmıştır. Ayrıca diğer birçok geçiş ekonomisinin aksine, Azerbaycan, Ermenistan'la olan savaş ve çatışma durumundan ötürü de göç almıştır. İş olanakları veya daha yüksek ekonomik gelir düşüncesiyle yerleşim yerlerindeki nüfusta değişimler yaşanmıştır.

Azerbaycan'ın ekonomik durumu, hem ulusal ekonomi politikalarından hem de sahip olduğu doğal kaynaklardan ötürü benzerlerine göre daha iyi bir konumda olsa da henüz çevresel tehditleri ortadan kaldıramamış değildir. Çok taraflı anlaşmalara taraf olan Azerbaycan, kentleşmenin yol açtığı çevre sorunlarını en aza indirme yönünde adımlar atmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan, geçiş ekonomileri içinde somut ve özel bir örnek olarak ele alınmış ve Azerbaycan'daki kentleşme ve çevre konusundaki değişimler incelenmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın geçiş ekonomisi sürecine yer verilmiş, dış ticareti ile kentleşme sürecinin çevreye olan etkisi üstünde durulmuştur. Ülke ekonomisi, jeopolitiği, kent ve çevre politikalarında Hazar Denizi'nin önemli bir yeri olduğu tespit edilmiş ve süreç içerisinde sürdürülebilir çevre konusundaki adımların daha sağlam atılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında belirlenen hipotezin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kentleşme, Azerbaycan’da da çevresel sorunların artmasına yol açmıştır. Bir başka ifadeyle “Geçiş ekonomisi olan Azerbaycan’da kentleşmeyle birlikte çevre sorunları artmıştır.” şeklindeki ifade genel hatlarıyla kabul görülmüştür. Hipotezin doğrulanmasında Hazar Denizi’nden çıkartılan, işlenen ve dağıtılan fosil yakıtlar hem doğrudan çevreye zarar verirken hem de bölgeye olan nüfus hareketliliğinin başlıca nedeni olarak öne çıkmıştır. Buna karşın yıldan yıla çevresel sorunlara dönük ciddi adımlar atıldığı da görülmüştür. Bir yandan ekonomik kalkınmasını sürdürmeye odaklanırken, 1990’lı yıllarda daha tali görünen çevre politikaları daha belirgin hale gelmiştir. Kent nüfusunun kırsal nüfusa oranı yıldan yıla artmaya devam ederken, Azerbaycan’ın sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir ekonomi politikalarını benimsemesinin kısa, orta ve uzun vadede ulusal çıkarlarına hizmet edeceği düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abdullayev, K., Emiri, G., & Çağiltay, F. (2019). Azerbaycan'da balık avcılığı ve su ürünleri yetiştiriciliği. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Balıkçılık Dergisi*, 2(1), 81-89.
- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde panel eştümleşme ve panel nedensellik analizleri. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 241-254.
- Ağayev, S., & Yamak, N. (2009). Bağımsız devletler topluluğu ülkelerinde ekonomik büyümenin belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 179-204.
- Akbulut, Ö. G. (2018). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 103-111.
- Altıntaş, H. (2004). Ortak malların trajedisi: Karadeniz ve Hazar Denizlerindeki kirlilik. İçinde M. C. Marın & U. Yıldırım (Der.). *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* (ss. 205-248). Beta Basım Yayım.
- Bal, H. (2011). İktisadi gelişme ve doğal kaynaklar: Geçiş ekonomileri çerçevesinde bir inceleme. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 87-104.
- Bayraç, H. N., & Çemrek, F. (2019). Hazar Bölgesi'nde enerji üretimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ve Hollanda hastalığı: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 148-164.
- Bayramlı, G., & Kapan, K. (2016). Azerbaycan'ın çevre sorunları ve çözüm arayışları. *IMUCO Proceedings Book*, 32-41.
- Bozdağlıoğlu, E. Y., & Evlimoğlu, U. (2018). Geçiş süreci ve makroekonomik yapı: seçilmiş geçiş ekonomileri üzerine bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 37-56.
- Brinčíková, Z. (2016). The Dutch disease: An overview. *European Scientific Journal*, (Özel Sayı), 95-101.
- Bulut, C., Suleymanov, E., & Hasanov, F. (2013). Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşılaştığı sorunlar ve çözüm arayışları. *International Conference On Eurasian Economies*, Der. Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, İlyas Sözen, Beykent University, 394-402.
- Bulut, R. (2020). Doğu bloku ülkelerinin piyasa ekonomisine geçişi. *G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 4(4), 244-255.
- Canlı, Z. (2021, Haziran 8). Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı'ndan taşınan yük miktarı 1 milyon tonu aştı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demir-yolu-hattindan-tasinan-yuk-miktari-1-milyon-tonu-asti/2266807>
- CIA The World Factbook (2021, Mayıs 10). *Labor force - By occupation*. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/labor-force-by-occupation/>
- Cohen, J. N., & Centeno, M. A. (2006). Neoliberalism and patterns of economic performance, 1980-2000. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (606), 32-67.
- Çelik, T., Çelik, B., & Barak, D. (2017). Geçiş ekonomilerinde reel döviz kuru ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 877-890.
- Çınar, S. (2015). Doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. Dergisi*, 37(2), 171-190.

- Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Dokuzlar, B. (2006). *Dünya güç dengesinde yeni silah doğalgaz: Orta Asya'dan Avrupa'ya*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dursun, Ş., & İbrahimova, İ. (2014). Bakü hava kirlenmesinde SO₂'nin rolü ve meteorolojik olaylarla ilişkisinin araştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(3), 84-91.
- Eronat, A. H. (2019). Farklı kaynaklı uydu görüntüleri kullanarak Bakü (Azerbaycan) kıyılarındaki petrol kirliliğinin gözlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 21(61), 47-54.
- Ertürk, H., & Sam, N. (2019). *Kent ekonomisi*, (6. Baskı). Ekin Yayınevi.
- Eyidiker, U. (2020). Geçiş ekonomisi kavramı ve bir geçiş ekonomisi örneği Türkmenistan. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 13-35.
- Gurkov, I. (2015). Transition economy. İçinde C. L. Cooper, M. Vodosek, D. N. Hartog & J. M. McNett (Der.). *Wiley Encyclopedia of Management* (ss. 1-3). John Wiley & Sons, Ltd.
- Güler, E. (2012a). Geçiş ekonomileri ve yeni kurumsal iktisat'ın yeniden yükselişi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 52-68.
- Güler, E. (2012b). Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Rusya: Nasıl bir kapitalizm?. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 93-120.
- Halkman, A. K., Atamer, M., & Ertaş, A. H. (2000). Endüstri ve çevre ilişkileri. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, Ankara, 1029-1047.
- Harrison, M. (2017). The Soviet economy, 1917–1991: Its life and afterlife. *The Independent Review*, 22(2), 199-206.
- Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da petrole dayalı ekonomiden çok sektörlü ekonomiye geçişin gerekliliği ve tarım. *Bilig*, (59), 147-166.
- İşcan, İ. H., & Hatipoğlu, Y. Z. (2011). Rusya'da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 küresel krizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 177-237.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme politikası*, (16. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Kelley, D. R. (1976). Environmental policy-making in the USSR: The role of industrial and environmental interest groups. *Soviet Studies*, 28(4), 570-589.
- Kızıl, C., Akman, H. V., & Erarslan, İ. (2020). Finansal açıdan Hollanda hastalığı ve doğal kaynak lanetinin paradoksal etkileri: Bir literatür incelemesi. 2. *International African Conference on Current Studies*, Abuja, 157-165.
- King, D., & Wood, S. (1999). The political economy of neoliberalism: Britain and the United States in the 1980s. İçinde H. Kitschelt, P. Lange, G. Marks & J. D. Stephens (Der.). *Continuity and Change in Contemporary Capitalism* (ss. 371-397). Cambridge University Press.
- Larsen, E. R. (2006). Escaping the resource curse and the Dutch disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors. *The American Journal of Economics and Sociology*, 65(3), 605-640.

- Lian, P., & Wei, S. (1998). To shock or not to shock? Economics and political economy of large-scale reforms. *Economics and Politics*, 10(2), 161-183.
- Macro Trends (2021, Mayıs 2). *Azerbaijan GNI 1993-2021*. <https://www.macrotrends.net/countries/AZE/azerbaijan/gni-gross-national-income>
- Mammadova, S. (2013). Assessment of pollution of the atmospheric air in the cities of Azerbaijan. *Journal of Agriculture and Environmental Sciences*, 2(1), 15-25.
- Marangos, J. (2005). Alternative paths to the transition process. *International Journal of Social Economics*, 32(4), 307-324.
- Mikayilov, J., Shukurov, V., Mukhtarov, S., & Yusifov, S. (2017). Does urbanization boost pollution from transport?. *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65, 1709-1718.
- Mikayilov, J., Shukurov, V., & Yusifov, S. (2017). The impact of economic growth and population on co2 emissions from transport sector: Azerbaijan case. *Academic Journal of Economic Studies*, 3(2), 60-67.
- Mityagina, M., & Lavrova, O. (2016). Satellite survey of inner seas: Oil pollution in the black and caspian seas. *Remote Sensing*, 8(10), 1-24.
- OECD (2021, Şubat 25). *Azerbaijan*. <https://oec.world/en/profile/country/aze?yearSelector1=exportGrowthYear6>
- Ökmen, M. (2000). Çevre sorunlarının sistemler üstü niteliği ve Orta Asya. *Bilig*, (14), 17-29.
- Özdemir, Z., & Özekicioğlu, H. (2017). Kentleşme ve çevre sorunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 17-30.
- Öztürk, N., & Artan, S. (2016). Geçiş ekonomilerinde sermaye kaçışlarının ekonomik ve kurumsal belirleyicileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (16), 171-196.
- Seferov, R., & Akış, A. (2006). Karabağ Savaşı ve bağımsızlık sonrası yaşanan sorunların Azerbaycan'daki göçe etkileri. *Avrasya Etüdüleri*, (29-30), 207-223.
- Selen, U., & Samadzade, O. (2018). Azerbaycan ekonomisinde fiyat oluşumunda tarif şurasının rolü. *International Journal of Public Finance*, 3(1), 83-106.
- Shinkle, G. A., Kriauciunas, A. P., & Hundley, G. (2013). Why pure strategies may be wrong for transition economy firms. *Strategic Management Journal*, 34, 1244-1254.
- Şahin, D. (2017). Geçiş ekonomilerinde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-57.
- Şahin, L., & Kutluay Ş. D. (2015). Hollanda hastalığının etkileri: Rusya örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 599-610.
- Şar, T. (2017). Kentleşme ve sanayileşmenin bitki gelişimi üzerine etkileri. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 291-299.
- Tandircioğlu, H. (2002). Geçiş ekonomilerinde özelleştirme. *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 198-226.

- The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2021a, Mart 4). *Grouping of regions, urban places and rural settlements by number of population at the beginning of 2020*. <https://www.stat.gov.az/source/demography/?lang=en>
- The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2021b, Mart 4). *Number of motor vehicles*. <https://www.stat.gov.az/source/transport/?lang=en>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population)*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – Azerbaijan*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=AZ>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – Bulgaria*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=BG>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – Georgia*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=GE>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – Russian Federation*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=RU>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – Turkey*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=TR>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – United Kingdom*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=GB>
- The World Bank (2021, Nisan 2). *Urban population (% of total population) – United States*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=US>
- Tran, T. B., Grafton, R. Q., & Kompas, T. (2008). Firm efficiency in a transitional economy: Evidence from Vietnam. *Asian Economic Journal*, 22(1), 47-66.
- Turan, E. (2009). Geçiş ekonomilerinde yerelleşme reformları: Azerbaycan Örneği. *Journal of Azerbaijani Studies*, 12(1-2), 579-592.
- Uğur, A. A., & Balcı İ. B. (2011). Küreselleşme sürecinde geçiş ekonomilerinin sosyoekonomik adaptasyonu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 158-174.
- Ulucak, R. (2016). Doğal kaynak laneti: Avrasya Bölgesi için bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 85-94.
- Yavuz, H. B. (2006). Geçiş ekonomilerinde ekonomik büyüme. *Türk İdare Dergisi*, (451), 89-105.
- Yıldırım, U. (2004). Çevre sorunlarına ekonomik yaklaşımlar. İçinde M. C. Marın & U. Yıldırım (Eds.). *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* (ss. 189-204). Beta Basım Yayım.
- Zengin, E. (2002). Azerbaycan'da su kirliliği. *Journal of Qafqaz University*, (10), 73-92.
- Zengin, E., & Arabhanova, R. (2009). Bölgesel çevre sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi etkileyen önemli çevre sorunları ve çözüm çalışmalarında işbirliği arayışları. *Avrasya Etütleri*, 35(1), 7-32.
- Zengin, E., & Esedov, A. (2009). Türkiye ve Azerbaycan örneğinde boru hatları ulaştırmasının çevre üzerindeki etkileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 97-108.

Zengin, E., Özcan, S., & Akpınar, M. (2012). Uluslararası çevre sözleşmeleri ve Azerbaycan: Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası çevre sözleşmelerinin yürürlüğüne yönelik çalışmalar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(16), 245-267.

Ziegler, C. E. (1981). Policy alternatives in Soviet environmental protection. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, (102), 1-28.

